

Jerzy (Pańkowski)

Charakter i specyfika liturgii upřednio poświęconych darów

Elpis 10/17/18, 179-195

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Biskup Jerzy (Pańkowski)

Chrześcijańska Akademia Teologiczna, Warszawa

CHARAKTER I SPECYFIKA LITURGII UPRZEDNIO POŚWIĘCONYCH DARÓW

Wielki Post charakteryzuje się niepowtarzalną specyfiką odprawiania nabożeństw w cyklu całego roku liturgicznego. Jednym z jej najważniejszych elementów jest zakaz sprawowania św. Liturgii w dni powszednie od poniedziałku do piątku z wyjątkiem święta Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, jeśli wypada ono w okresie postnym. W tych dniach można jednak sprawować tak zwaną Liturgię Uprzednio Poświęconych Darów. Należy ona do tej kategorii nabożeństw, które odprawia się tylko w Wielkim Poście. Nie można jej sprawować w inne dni nawet w okresach innych postów.

Tak jak sama nazwa wskazuje na tej liturgii nie dokonuje się przełożenia św. Darów (gr. *metabole*) z chleba i wina w Ciało i Krew Chrystusa. W tym celu dokonuje się tego, poprzez przygotowanie odpowiedniej ilości poświęconych *agnców*, w każdą poprzedzającą niedzielę lub nawet sobotę, kiedy można sprawować Liturgię św. Jana Chryzostoma lub św. Bazylego Wielkiego. Dary te, jako upřednio poświęcone, przechowywane są na świętym *ołtarzu*, w odpowiednich naczyniach.

Już na samym początku warto zadać pytanie dlaczego nie wolno odprawiać pełnej św. Liturgii w dni powszednie Wielkiego Postu? Oto jakiej odpowiedzi udziela o. Aleksander Schmemmann: „Ogólnie precyzując mamy tu do czynienia z wyrazem i zastosowaniem jednej fundamentalnej liturgicznej zasady: tego, że Eucharystia i post nie mogą iść ze sobą w parze. By to zrozumieć – kontynuuje ojciec Aleksander – wyjąć trzeba nie od postu, a od Eucharystii. Wedle prawo-

sławnej tradycji, istotnie pod tym względem różniącej się od eucharystycznej teologii i praktyki zachodniego katolicyzmu, Eucharystia to coś, co zawsze zachowuje świąteczny i radosny charakter”¹.

Spójrzmy też na kanoniczną stronę tego zagadnienia, która wskazuje nam na uzasadnienie słuszności kalendarium sprawowania Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów. Tradycja liturgiczna Kościoła Wschodniego nigdzie nie wspomina o sprawowaniu takiej liturgii w wielkopostne soboty lub niedziele. Analogiczny wniosek wynika również z faktu, że kiedy dozwolone jest sprawowanie Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów, wówczas zabrania się odprawiania Liturgii św. Jana Chryzostoma, Bazylego Wielkiego, św. Jakuba Apostoła i św. Grzegorza Teologa. Opiera się to na 52. Kanonie Piąto-Szóstego Soboru Powszechnego, który mówi: „Każdego dnia Wielkiego Postu, oprócz soboty i niedzieli i świętego dnia Zwiastowania, nie może być inna święta Liturgia, jak tylko Uprzednio Poświęconych Darów”². Natomiast 49. kanon Soboru Lokalnego w Laodycei brzmi: „W okresie Wielkiego Postu, z wyjątkiem soboty i niedzieli, nie należy przynosić Świętego Chleba”³.

Chociaż 52. kanon Piąto-Szóstego Soboru Powszechnego nie zabrania sprawowania Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów każdego powszedniego dnia w Wielkim Poście, to również i nie nakazuje. Zgodnie z opinią współczesnego, wybitnego liturgisty Joanisa Phundoulisa, obecny *Typikon* przewiduje mimo wszystko sprawowanie tych liturgii głównie w środy i piątki, oprócz czwartku Wielkiego Kanonu, pierwszych trzech dni Wielkiego Tygodnia, a także innych określonych dni, kiedy Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów może być sprawowana z uwagi na przypadające w kalendarzu święto. Możliwość jej sprawowania w innych dniach Phoundulis, w dzisiejszych czasach, dostrzega w przypadkach chociażby rekolekcji mło-

¹ A. Schmemmann, *Wielki Post*, Białystok 1990, s. 28–29.

² A. Żnosko, *Kanony Kościoła Prawosławnego w przekładzie polskim*, I, Warszawa 1978, s. 95.

³ *Ibidem*, s. 173.

dzieży szkolnej, czy też wiernych⁴. Tutaj, jak widać, założeniem jej sprawowania jest św. Eucharystia. Dochodzi więc do spełnienia tak zwanej docelowości liturgicznej tkwiącej w Liturgii Upřednio Poświęconych Darów.

Jaki jest cel tej Liturgii, jeśli Wielki Post zakazuje sprawowania w dni powszednie św. Eucharystii? Zmagania ascetyczne towarzyszące temu szczególnemu okresowi roku liturgicznego, wstrzemięźliwość od pokarmów, wzmożona walka z grzechem i namiętnościami wymagają od człowieka wiele wysiłku. W tej walce właśnie: „Ciało i Krew są dla nas główną pomocą, zasadniczym pokarmem, który podtrzymuje nas na duchu i który sprawia, że mimo wszystkich pokus i niebezpieczeństw podążamy za Chrystusem” – przekonuje nas o. Schmemmann⁵.

Od strony historycznej dostrzegamy różne ustalenia odnośnie dni sprawowania upřednio poświęconej liturgii. Kanony Nikifora Wyznawcy patriarchy Konstantynopola, w kwestii dni, kiedy odprawiano Liturgię UPD, określają, że liturgię tę można sprawować w każdą środę i każdy piątek podczas całego roku kalendarzowego, jeśli w te dni nie wypadalo święto, które zwalniało od postu. Te same kanony wspominają również o obowiązku sprawowaniu Liturgii UPD we wszystkie dni powszednie Wielkiego Postu, poza sobotą i niedzielą oraz w święto Podwyższenia Krzyża Pańskiego⁶. Świadectwa te nie odnajdują jednak wystarczającego potwierdzenia badaczy Liturgii UPD, ponieważ chociażby typikon Wielkiego Kościoła Konstantynopolitańskiego nie przewiduje praktyki sprawowania tej liturgii w całym roku kalendarzowym, tym nie mniej wspomina o sprawowaniu tej liturgii w środę i piątek w ostatnim tygodniu przed Wielkim Postem (scs. *na syrnoj niediele*) oraz, co ciekawe, w Wielki Piątek⁷.

⁴ Zob.: J. Phountoulis, *Apantiseis eis leitourgikas aporias*, t. 4, Apostolike Diakonias, Ateny 1994, s. 11–15.

⁵ A. Schmemmann, *Wielki Post*, op. cit., s. 30.

⁶ J. B. Pitra, *Juris ecclesiast. Graecorum historia monumenta*, t. 2, 1868, s. 321

⁷ Zob.: Prot. Dimitriou Vakarou, *He leitourgia ton proigiasmenon doron, Istoria kai prakse*, Saloniki 1998, s. 123.

Jerozolimski typikon, jako ten, który miał duży wpływ na reguły liturgiczne monasterów Wielkiego Kościoła Konstantynopolińskiego zabraniał sprawowania Liturgii UPD w dwa pierwsze dni pierwszego Tygodnia Wielkiego Postu⁸. Celowo przytaczamy ten zapis⁹, albowiem wspomina on i w pełni usprawiedliwia słuszność całkowitej abstynencji od pokarmów i napojów aż do środy pierwszego tygodnia, a nawet i do piątku.

Konstantynopoliński Synod w 1304 roku zdecydował, aby w Wielki Piątek nie sprawować jednak żadnej liturgii, a nabożeństwo poranne ograniczyć do określonych na ten dzień Godzin Królewskich (scs. *Carskich Czasow*), *Izobrazitelnych* i *Wieczerni*. To samo postanowiono w sprawie odprawiania Liturgii UPD w środę i piątek *syropustnego* tygodnia.

Warto odwołać się również do św. Symeona z Salonik, cytowanego przez abpa Beniamina (niżegorodskij i arzamaskij) z 1899 roku, który w swej 56 odpowiedzi na wszelkie wątpliwości liturgiczne tak pisze: „Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów nie jest sprawowana w trakcie innych postów... Ojcowie postanowili sprawować ją w pięć dni powszednich Wielkiego Postu... Teraz natomiast sprawowana jest tylko dwa razy w tygodniu w środę i piątek. Taki zwyczaj panował również za czasów św. Bazylego Wielkiego, co wynika z 90 jego listu do Cezarei... Tak więc my, przystępując w każdym tygodniu do św. kielicha cztery razy, w niedzielę, środę, piątek i sobotę, a nawet w inne dni, kiedy świętujemy pamięć świętego, to również i w Wielkim Poście Liturgie Uprzednio Poświęconych Darów sprawowane były w tym celu tylko w środę i piątek”¹⁰.

⁸ Zob.: *ibidem*, s. 124.

⁹ Pochodzi on z typikonu Nikona – igumena Monasteru Bogurodzicy Roidiou na Czarnej Górze Antiochii, który pisze: „Nie odprawiamy św. Liturgii UPD w okresie Wielkiego Postu aż do środy pierwszego tygodnia w tym celu, aby cała wspólnota pościła zgodnie z tradycją, a ci którzy mogą, będą pościć, aż do piątku” (*I Iermineiai ton entolon tou Kiriou*, Słowo 57, Rękopis Ławry 228 [B 108], s. 304a).

¹⁰ Archijep. Niżegorodskij i Arzamaskij Wienijamin, *Nowaja Skryżal ili Objasnienije o Cerkwi, o Liturgii i o wsiach służbach i utworach cerkownych*, wyd. II, t. 1, Moskwa 1992, s. 248. Do tej opinii odsyła nas również Nikodem biskup Dalmatii (w: *Prawiła Prawosławnoej Cerkwi*, t. 2, 1994, s. 538).

Powróćmy teraz do genezy powstania tej specyficznej formy liturgicznej, jaką jest Liturgia Upřednio Poświęconych Darów. Liturgiści Kościoła Wschodniego wiążą pojawienie się tego rodzaju liturgii z praktyką indywidualnego przyjmowania św. Eucharystii. W pierwszych wiekach istnienia nowotestamentowego Kościoła wiernym zanoszono do domów poświęcony chleb – Ciało Chrystusa. Należy podkreślić, iż wówczas przyjmowali oni oddzielnie Ciało i Krew, analogicznie do dzisiejszej praktyki przyjmowania komunii przez kapłanów. Ponieważ ówczesna praktyka liturgiczna nie znała jeszcze *łżycy* (gr. *labeda* – jej wprowadzenie datuje się na VII wiek), wierni przyjmowali Krew bezpośrednio z ręki i kielicha. Nie ma też wątpliwości, że przyjmowanie upřednio poświęconych darów mogło być też indywidualną praktyką niektórych eremitów ze względu na ich odosobnione warunki życia. Praktyka ta znana była też w pobożnych środowiskach laików, którzy po wcześniejszej wspólnej modlitwie przygotowawczej, przyjmowali wcześniej poświęcone dary. Klasycznym przykładem indywidualizmu liturgicznego w odniesieniu do upřednio poświęconych darów jest postać św. Marii Egipskiej (+522), która zanim przyjęła Ciało i Krew Chrystusa z rąk św. Zosimy, odmówiła symbol wiary i modlitwę Pańską. Po św. Eucharystii uniosła swoje ręce ku niebu i odmówiła modlitwę rozesłania: „Teraz odpuszczasz swego sługę...”¹¹. Formy modlitw odczytywanych przed św. Eucharystią w ówczesnych czasach nie zostały ujednoczone przez pewien pisemny zapis – ogólnie obowiązujący dla wszystkich.

Nie jest więc rzeczą prostą dokładne sprecyzowanie genezy powstania Liturgii Upřednio Poświęconych Darów, ponieważ najwcze-

¹¹ Juan Mateos, w oparciu o horologion św. Sawy Oświęconego z IX wieku, przytacza nam pewien zarys tego, jak wyglądała modlitwa przygotowawcza do św. Eucharystii, która odbywała się z upřednio poświęconymi darami. W jej skład wchodziły: *Zapowiedzi błogostawierstw, doksologia św. Trójcy, Symbol Wiary, Ojcie nasz, wybrane wersety 33 psalmu*. Po św. Eucharystii odczytywano dwie krótkie modlitwy dziękczynne. (Zob. J. Phountoulis, *Apantiseis eis leitourgikas aporias*, op. cit., II, odp. 276.

śniejsze świadectwa o tym nabożeństwie pochodzą z VII wieku z tak zwanej Kroniki Paschalnej opisującej patriarchę Sergiusza sprawującego takie nabożeństwo w pierwszym tygodniu Wielkiego Postu w 615 r. W najstarszym rękopisie bizantyjskiego Euchologionu, stanowiącym klucz do analizy naszej Liturgii, (*chodzi o rękopis Biblioteki Watykańskiej Barberini 336 z końca VIII wieku*) odnajdujemy modlitwy z Liturgii Upřednio Poświęconych Darów, które nie zostały tam nazwane liturgią, ale jedynie „τα προηγιασμένα” – co w dokładnym przekładzie oznacza po prostu „upřednio poświęcone”¹². Ważne jest, że zgodnie z informacją zapisaną we wspomnianym Euchologionie, nabożeństwo to było sprawowane wieczorem. Charakterystyczna jest również częstsza i szersza deklamacja Starego Testamentu podczas tego nabożeństwa – co nie trudno dostrzec i w dzisiejszej formie Liturgii UPD. Nawiązywała ona do starożytnego zwyczaju przygotowywania katechumenów do św. Chrztu w Wielką Sobotę i na św. Paschę¹³. Wyjaśnia to również obecność *ektenii za katechumenów* i modlitw w ich intencji na dzisiejszej Liturgii Upřednio Poświęconych Darów. Warto podkreślić, iż od połowy Wielkiego Postu modlitwy te i ektenie uzupełnia się kolejnymi – bardziej obszernymi, których nie spotykamy na innych liturgiach. Świadczy to o tym, że okres Wielkiego Postu był szczególnym okresem przygotowawczym dla katechumenów do św. Chrztu.

Dokonując wstępnej oceny przekazu, który dotarł do nas i pochodzi ze wspomnianego rękopisu *Barberini*, należy stwierdzić, iż do najstarszych cech Liturgii UPD należą:

1. Przygotowanie katechumenów i powracających apostatów do św. Chrztu, które rozpoczyna się w drugiej połowie dnia i trwa

¹² Zob.: Prot. Dimitriou Vakarou, *He leitourgia ton proigiasmenon doron, Istoría kai prakse*, op. cit., s. 53.

¹³ Stąd też do dnia dzisiejszego kontynuowana jest praktyka w Wielką Sobotę zmiany szat liturgicznych z ciemnych na jasne w trakcie śpiewania trisagionu. Wyjaśnia to również zasadność czytania pierwszego rozdziału Ewangelii według św. Jana w dzień św. Paschy (przyp. autora).

- aż do zachodu słońca – wieczorem. Świadczą o tym fragmenty „paremii” czytanych z Księgi Rodzaju Starego Testamentu.
2. Charakterystyczne wezwanie „światło Chrystusowe oświeca wszystkich” pochodzi niewątpliwie ze starożytnej praktyki kościelnej przynoszenia ognia do miejsc modlitwy, a swoimi początkami sięga religijnych rytuałów religii żydowskiej.
 3. Recytowana lub śpiewana modlitwa „Niech moja modlitwa dostąpi do Ciebie” – jako drugi werset 140 psalmu stanowi pewien gatunek prokeimenonou, po którym nie następuje deklamacja żadnego tekstu.

Nieobecność w rękopisie nazw *liturgia*, *hesperinos*, przytaczanego nabożeństwa może być wyjaśnione tylko tym, że nabożeństwo to jest dużo starsze niż analizowany rękopis. I chociaż w świadomości liturgicznej Kościoła prawosławnego utarło się, że Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów należy do twórczości św. Grzegorza Dialoga – Biskupa Rzymu (VII w.)¹⁴, to pogląd ten nie odnajduje odzwierciedlenia w żadnym autorytatywnym rękopisie. Nabożeństwo Liturgii UPD nie zostało przez nikogo podpisane, chociaż niejednokrotnie można napotkać imiona takich autorów jak: św. Bazyli Wielki, św. Epifaniusz z Krety, św. German Konstantynopolitański. Istnieje również pogląd, że Liturgia ta należy do św. Apostoła Jakuba. Treść tej liturgii różni się jednak znacząco od tej znanej dzisiaj formy jako Uprzednio

¹⁴ Dlaczego więc utarło się, że liturgia ta należy do św. Grzegorza Dialoga? Bułgakow dowodzi, że zanim nastąpił pontyfikat rzymskiego Dialoga, ryt wielkopostnej Eucharystii we wschodnim „wydaniu” był już wypracowany. Papieski przekład i reorganizacja celebry nie mogły więc osiągnąć charakteru powszechnie obowiązującej normy. Piętno uwarunkowań zachodniego katolicyzmu, które odcisnęło się na nowym porządku służby „Stołu Pańskiego” wzbudzało wiele zastrzeżeń. Notacja Grzegorza stanowiła autentyczne novum. Ale to nie Dialogowe autorstwo zadecydowało o późniejszym nagłówku *Koinonii*, z upřednio poświęconymi darami. Imię biskupa Rzymu pojawia się w tytule w związku z uznaniem i szacunkiem, jaki na Wschodzie i na Zachodzie towarzyszył osobie tego świętego męża. (Zob.: S. W. Bułgakow, *Nastolnaja kniga dla swiaszczenno-cerkowno służytieliej*, Moskwa 1993, s. 774, Zob. także: Ks. A. Sawicki, *Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów*, „Wiadomości Prawosławnej Diecezji Białostocko-Gdańskiej” nr 1 (26), s. 14).

Poświęconych Darów. Dlaczego więc jest to ważne, że odnoszono to nabożeństwo do czasów Apostoła Jakuba? Świadczy to o tym, że już w jego czasach była znana taka forma liturgii wcześniej poświęconych Darów. Autorstwo św. Grzegorza ma więc charakter umowny, ale niemniej powszechnie akceptowany. Wpłynęła na to również praktyka, o której św. Grzegorz – Papież Rzymu pisze w swoim SACRAMENTARIUM GREGORIANUM, a mianowicie, że wbrew panującym zwyczajom w Rzymie, święty nakazywał poświęcenie kielicha eucharystycznego jeden raz w roku poprzez zanurzenie w nim uprzednio poświęconego Chleba. Mszał św. Grzegorza przetrwał do dzisiaj. Na przypisanie jemu autorstwa Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów miał również wpływ fakt jej gorliwego rozpowszechniania na Zachodzie, co dokonało się dzięki jego osobie. To właśnie dzięki niemu doczekała się ona translacji na łacinę i weszła na stałe do kościelnej praktyki¹⁵. Warto w tym miejscu podkreślić, że w przypadku Liturgii św. Jana Chryzostoma, św. Bazylego Wielkiego, św. Jakuba Apostoła, św. Grzegorza Teologa, ich autorstwo nie nosi znamion umowności ale opiera się na dowodach badań naukowych.

Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów, która odprawiana jest w połączeniu z *wieczernią* zachowuje charakterystyczną analogię z Liturgią św. Bazylego Wielkiego odprawianą w wigilię świąt Bożego Narodzenia, Chrztu Pańskiego, Wielkiego Czwartku i Wielkiej Soboty, kiedy liturgia ta rozpoczyna się właśnie *wieczernią*. To samo dotyczy Liturgii św. Jana Chryzostoma sprawowanej w dzień Zwiastowania Przenajświętszej Bogurodzicy, kiedy święto to wypadnie od poniedziałku do piątku w okresie Wielkiego Postu. Analogie te doprowadziły do adaptacji przez Liturgię Uprzednio Poświęconych Darów niektórych reguł *typikonowych* z pełnych liturgii, które nie traciły swojej liturgicznej pełni nawet wtedy, gdy rozpoczynały się *wieczernią*. Niektóre z nich były słuszne i możliwe do zaakcentowa-

¹⁵ Por.: ibidem, s. 14.

nia, a inne niestety nie mogły uzyskać liturgicznej aprobaty. Dla przykładu można podać kilka takich momentów, które występują w liturgii. Dotyczą one:

1. Czytania tak zwanych modlitw „wejścia” przed Liturgią UPD, tak jak to ma miejsce przed pełnymi liturgiami. Chociaż w żadnym rękopisie nie są one przewidziane, tym nie mniej istnieją przekazy ich zastosowania przed tym nabożeństwem.
2. Sposobu ubierania się kapłana przed Liturgią UPD, a mianowicie, czy powinny wtedy towarzyszyć modlitwy na każdą poszczególną szatę, czy też nie. W te kwestii również istnieją różne przekazy, chociaż ogólnie nie są one czytane, poza prostym błogosławieństwem szat z modlitwą *Gospodi pomiluj*. W tradycji greckiej na liturgii UPD, ze względu na pokutny charakter tego nabożeństwa, nie zakłada się szat stanowiących nagrody kapłańskie oraz krzyża napiersnego.
3. Początkowej aklamacji na Liturgii UPD. W tej kwestii istnieje rozbieżność w euchologionach. Jedne z nich wspominają o aklamacji trynitarnej „Błogosławione Królestwo...”¹⁶, inne zaś o aklamacji teocentrycznej „Błogosławiony Bóg...”¹⁷.
4. Modlitw „światła” (scs. *swietilnicznych modlitw*). Tutaj rozbieżności dotyczą kolejności ich czytania i ich liczby. Ten fakt nie ma znaczenia merytorycznego, bowiem zawsze chodzi o te same modlitwy, pochodzące z wieczerni.
5. Momentu przygotowania św. Darów oraz towarzyszących słów podczas tej czynności. Niektóre rękopisy posiadają analogie

¹⁶ Chodzi między innymi o euchologiony: 473 Synajski z XII w., 713 Narodowej Biblioteki Ateńskiej z XII w., 966 Synajski z XIII w., 328 i 385 Grecki z Paryża z XIV w., 3097 Narodowej Biblioteki Ateńskiej z XV w., 19 Monasteru Koutloumousiou na św. Góry Atos, itd. (przyp. autora).

¹⁷ Chodzi między innymi o euchologiony: 662 Narodowej Biblioteki Ateńskiej z XII w. lub XIII w., 133(744) Monasteru Watopediou na św. Górze Atos z XIV w., 435 Monasteru św. Pantelejmona na św. Górze Atos z XV w. (przyp. Autora). Monaster Esfigmenou wspomina o tym, że pomimo przyjętej aklamacji „Błogosławione Królestwo...” niektórzy używali aklamacji „Błogosławiony Bóg” (Zob.: Prot. Dimitriou Vakarou, *He leitourgia ton proigiasmenon doron. Istoria kai prakse*, op. cit., s. 106).

do proskomidii z pełnych liturgii, natomiast we współczesnej praktyce liturgicznej odbywa się to w milczeniu nie przed św. Liturgią UPD, ale w trakcie recytacji 18-tej kazyzmy¹⁸.

6. Modlitw przed Wielkim Wejściem, które zapożyczono od pełnych liturgii¹⁹.
7. Sposobu wygłaszania „Uprzednio Poświęcona Święta świętym”. W najważniejszych rękopisach (336 Barberini, 958 Synajski, 374 Sebastiana) nie wspomina się nic o unoszeniu św. *Agnca* podczas wygłaszania tych słów, tak jak to ma miejsce na innych, pełnych liturgiach. Tak jak zauważył jednak Mikołaj Uspienski, nie oznacza to wcale, że takiej praktyki nie było. Unoszenie i łamanie chleba należy bowiem do podstawowych działań eucharystycznych Jezusa Chrystusa i całego Kościoła. Pytaniem, które można pozostawić jako przyczynek do refleksji jest fakt uniesienia i przełamania przez Chrystusa pięciu chlebów dla pięciu tysięcy, które nie były eucharystią, a mimo to Pan dokonał na nich tych symbolicznych czynności²⁰. W dzisiejszej praktyce liturgicznej kapłan nie unosi św. Chleba, nie odkrywa go, ale jedynie go dotyka, wygłaszając ustanowione słowa.
8. Momentu i sposobu przyjmowania przez kapłana św. eucharystii. W tej kwestii występuje chyba najwięcej kontrowersji pomiędzy lokalnymi praktykami liturgicznymi. Słowiańska praktyka nazywa wino wlane w tym dniu do św. Kielicha jedynie błogosławionymi winem. Ma to swoje przełożenie na sposób przyjmowania przez kapłana św. Eucharystii, a mianowicie, jeśli kapłan odprawia sam św. Liturgię UPD to przyjmując św. Eucharystię przyjmuje jedynie Ciało nasączone krwią

¹⁸ 88 Kodeks Barberini wspomina nawet o przekłuwaniu św. *Agnca* wraz ze słowami z pełnej liturgii (zob.: ibidem, s. 110).

¹⁹ Dotyczy to nawet modlitwy „*Oudeis aksios...*”. Taką informację odnajdujemy w 982 rękopisie Synajskim z XIII wieku (zob.: ibidem, s. 114).

²⁰ Zob.: ibidem, s. 114.

wyglaszając słowa: „Najczcigodniejsze i najświętsze Ciało i Krew Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa jest podawane mnie, kapłanowi...”. Wówczas nie spożywa wina z kielicha, aż do momentu jego końcowego spożycia. Jeśli odprawia kilku kapłanów, lub też kapłan z diakonem, wina ze św. Kielicha nie spożywa ten, kto będzie na koniec nabożeństwa spożywał pozostałość świętości (scs. *upotreblenje Darow*). Właśnie taką praktyką tłumaczy się zakaz przynoszenia małych dzieci do św. Eucharystii na Liturgii UPD, które nie są w stanie spożyć, często twardej już części Ciała Chrystusa, a oddzielnie poświęconej Krwi nie ma²¹. Grecki rytuał jest bardziej konkretny i czytelny. Oto, jaki zapis napotykamy w regule sprawowania Liturgii UPD: „I oto dokonują św. Komunii (kapłani) mówiąc to, co na (liturgiach) św. Jana Chryzostoma i św. Bazylego Wielkiego”²². Ten ważny zapis pozwala nam traktować wino w św. Kielichu jako Krew Chrystusa, Która staje się takową w momencie zanurzenia św. Chleba w Kielichu, co nie eliminuje też prawa przynoszenia do św. Eucharystii małych dzieci. Na ten nieco kontrowersyjny temat na początku XX wieku powstała między innymi praca napisana przez I. Karabinowa pod tytułem: *SWIATAJA CZASZA NA LITURGII PREZDIEOSWIASZCZENNYCH DAROW*. W Rosji, taka praktyka komunii, była związana z tak zwaną reformą patriarchy Nikona w 1676 roku, przy którym mnich Eutymiusz, w oparciu o niektóre modyfikacje w Trebniku św. Piotra Mohyły, wprowadził taki zapis, który spotykamy i w dzisiejszych rosyjskich wydaniach heratikonów. Oto on: „nawet jeśli oświęcone jest to wino poprzez włożenie w nie cząsteczki Ciała, to nie przeistoczone w Boską Krew, ponieważ nie zostały nad nim odczytane uświęcające słowa, tak jak

²¹ Zob.: *Czynownik Archijerejskiego Bogosłużenija*, Moskwa 1982, I, s. 196–197.

²² *Hieratikon*, Apostolike Diakonia, Ateny 1995, s. 218, Por. Prot. Dimitriou Vakarou, *He leitourgia ton proigiasmenon doron, Istorja kai prakse*, op. cit., s. 118.

to bywa na Liturgiach św. Jana Chryzostoma i św. Bazylego Wielkiego²³. Do czasów reformy patriarchy Nikona porządek przyjmowania św. Eucharystii na Liturgii UPD był identyczny, jak podczas innych, pełnych liturgii. Świadczyło o tym wypowiedzenie słów „Wypełnienie Ducha Świętego” w trakcie zanurzania św. Agnca do Kielicha, jakich nie akklamujemy w obecnej praktyce liturgicznej. Św. Piotr Mołyła w swoim heratikonie ukazuje na komunię kapłanów taką, jak na pełnej liturgii z tą różnicą, że z kielicha spożywał Krew tylko jeden raz, a nie trzy, jak to ma miejsce zawsze. Poza tym św. Piotr nakazuje w tym momencie milczenie. Wypowiada on tam bardzo odważne słowa, a mianowicie: „Kiedy pijesz z kielicha lub kiedy dajesz go diakonowi nic przy tym nie mów, bowiem tam proste jest wino, a nie Krew Władcy, która tylko ze względu na ceremonialny charakter jest spożywana, zamiast innego sposobu obmycia ust²⁴. Pomimo obecności w starożytnych rosyjskich heratikonach takiego pojmowania, prof. Uspienski słusznie apeluje o rozagę w tej kwestii, twierdząc, że nie można jej jednoznacznie przyjąć. W dzisiejszej edycji heratikonu napotykamy tak zwane „Powiadomienie o niektórych poprawkach w odprawianiu uprzednio poświęconej liturgii” (scs. *Izjawlenije*) z 1676 roku, które dotyczy dwóch kwestii: wielkiego wejścia i komunii kapłanów. Taki dodatek nie występuje w wydaniach greckich heratikonów²⁵. Do wspomnianego już patriarchy Nikona powyższe dwie kwestie były analogicznie sprawowane jak na pełnych liturgiach. Odnośnie wątpliwości co do Krwi czy też wina w Kielichu prof. Uspienski mówi, pozostając w zgodzie z Karabinowem: „Grecka

²³ *Służebnik*, t. 2, Moskwa 1991, II, s. 430.

²⁴ Na fragment ten powołuje się Mikołaj Uspienski. Zob.: N. D. Uspienski, *K woprosu o proischożdienii Liturgii Prezdioswiaszczennyh Darow*, „Żurnal Moskowskoj Patriarchii” 1976, z. 2, s. 71.

²⁵ I. Karabinow, *Swiataja Czasza na Liturgii Prezdioswiaszczennyh Darow*, Pietrograd 1915, s. 737.

praktyka komunii na Liturgii Uprzednio Poświęconych Darów zgodnie z rytuałem Liturgii św. Jana Chryzostoma, czyli jak od kielicha św. Krwi, widoczna jest na głębokiej przestrzeni historii nabożeństw dłużej niż tysiąc lat²⁶. Tenże profesor odwołuje się do epizodu z życia nieznanego patriarchy konstantynopolińskiego z XI w., który w swojej korespondencji pisał: „W ostatnią niedzielę syropustnego tygodnia, podczas sprawowania pełnej liturgii, święte chleby przygotowywane są nie w zwykłej, ale w większej ilości. Po komunii, przechowywane są w specjalnym naczyniu, i nie wlewa się w nie świętej Krwi, ponieważ w dni postne, codziennie, przy sprawowaniu uprzednio poświęconej Liturgii, przygotowuje się i święci święty kielich, do którego wkłada się wcześniej poświęcony chleb, unoszony i rozłamywany. I jak jest więc potrzeba dodawać św. Krew do Boskiego Chleba? Liturgia UPD sprawowana jest bowiem tylko ze względu na oświecenie kielicha²⁷. Tekst ten dostarcza nam podwójnej informacji. Pierwsza z nich nawiązuje do codziennego sprawowania św. Liturgii UPD, druga do jej celu, a więc „ze względu na oświecenie kielicha”, które dokonywało się poprzez „zjednoczenie” (scs. *sojedinienije*). Mówi o tym też Nikita Stefatos w XI wieku: „a następnie dokonawszy zjednoczenia przyjmujemy komunię²⁸. W momencie zanurzania świętych Darów kapłan wypowiadał właśnie takie słowa: „Zjednoczenie Ducha Świętego”. Gdyby wino w kielichu nie było Krwią na Liturgii UPD, wówczas można byłoby udzielać komunii tak zwanymi „zapasowymi darami”, które przeznaczone są dla chorych i niedołącznych. Wnioskowość zatem można, że w Konstantynopolińskim Kościele w X i XI wiekach istniały dwa rodzaje Liturgii UPD. W pierw-

²⁶ Zob.: N. D. Uspienskiij, *K woprosu*, dz. cyt., s. 73.

²⁷ N. D. Uspienskiij, *Kolizja dwóch bogostowij w isprawlenii russkich bogoslužebnych knig w XVII wiekie*, [w:] *Bogostowskije trudy*, z. 13, Moskwa 1975, s. 157.

²⁸ *Ibidem*, s. 158.

szym przypadku nie nasączano św. Krwią oświęconego chleba, który był przeznaczony dla uprzednio poświęconego nabożeństwa, a w drugim nasączano i pozostawiano dla chorych i anachoretów. Tymi darami udzielano komunii również powracającym z herezji, a także, co ciekawe, nowożeńcom podczas ich sakramentu ślubu²⁹. Uspienski powołuje się na jeszcze jeden przykład reguły, która ogólnie pozostawała w zgodzie z naszymi rozważaniami, a brzmiała ona następująco: „Mamy prawo oświęcić kielich, jeśli ma oświęcony chleb”³⁰. Konkludując kwestię Wielkiego Wejścia, ale przede wszystkim komunii duchownych podczas św. Liturgii UPD należy powiedzieć, że nauka o oświęceniu wina poprzez „zjednoczenie” z oświęconym chlebem nie jest obca starożytnej bizantyjskiej tradycji liturgicznej, a inne tradycje liturgiczne, nigdy jej kwestionowały. Analogią w tym przypadku może poświęcenie wody, która po wylaniu do wód rzecznych i studniowych stawała się jedną wielką hagiasmą. Karabinow, powołując się ponadto na liturgistę Smirnowa-Platonowa, twierdzi, że znana była również praktyka wykorzystywania podczas Liturgii UPD, oprócz oświęconego Chleba, również uprzednio poświęconej wina³¹. W dzisiejszej praktyce Liturgii UPD uprzednio poświęconym winem nasącza się św. chleb, co po jego późniejszym opuszczeniu do kielicha wyjaśniałoby praktykę oświęcenia „przez zjednoczenie”.

Warto jeszcze powrócić do kwestii zakazu sprawowania pełnej liturgii w dni powszednie w okresie Wielkiego Postu. Skoro post obowiązuje również w soboty i niedziele, to dlaczego w te dni można sprawować pełną liturgię i nie narusza to postu? Z odpowiedzią przychodzi nam ojciec Aleksander Schmemmann, które dokonuje róż-

²⁹ Zob.: I. Karabinow, *Świątą Czasza na Liturgii...*, op. cit., s. 745.

³⁰ N. D. Uspienski, *K woprosu*, op. cit., s. 75.

³¹ I. Karabinow, *Świątą Czasza na Liturgii...*, op. cit., s. 747.

nienia postu na dwa rodzaje. Pierwszy z nich nazywa postem absolutnym, doskonałym, całkowitym, jako ten, który zakłada absolutną i całkowitą wstrzemięźliwość od wszystkich pokarmów i napojów. Drugi gatunek to post ascetyczny polegający na powstrzymywaniu się od konkretnych rodzajów pokarmów i ograniczeniu ich ilości³².

Post całkowity miał znaczenie przygotowawcze do wielkiego wydarzenia. Chociaż nie trwa on długo, tym nie mniej jego rola jest bardzo ważna. Takim postem jest chociażby post eucharystyczny, przygotowujący nas do przyjęcia najświętszego sakramentu. Nie można sprowadzać postu, do stricte jurydycznego i tylko fizycznego. Przestrzega przed tym ojciec Aleksander mówiąc: „Wielu jest takich, co źle rozumieją to prawo, traktują je jako przestarzały obyczaj i dziwią się, dlaczego czczość żołądka ma być konieczna do przyjęcia sakramentu. Sprowadzone tylko do fizycznego i fizjologicznego aspektu i widziane jako coś czysto dyscyplinarnego, prawo traci oczywiście swoje znaczenie. Nic zatem dziwnego, że w Kościele Rzymskokatolickim, w którym duchowe pojmowanie postu już dawno ustąpiło miejsca czysto dyscyplinarnemu i jurydycznemu (stąd „dyspensy” od postu, jak gdyby to Bóg, a nie człowiek postu potrzebował!), obecnie eucharystyczny post został całkowicie skasowany”³³. Post eucharystyczny jest niezbędny również z uwagi na cele natury fizjologicznej, aby osoba przyjmująca św. Eucharystię nie odczuwała posmaku niedawno spożytych potraw. Poza tym potrawy te powinny być lekkostrawne i postne – jak nakazuje pobożna tradycja.

Post ascetyczny, o którym mówi o. Aleksander, to wstrzemięźliwość czasowa i jakościowa. Wśród niektórych praktyk monastycznych jakościowy post, polegający na ograniczaniu się do spożywania jednolitego pokarmu przez dłuższy okres czasu, odgrywał ważną rolę w walce z namiętnościami i dominacją ciała nad duchem. Ten post ascetyczny dotyczy każdej środy i piątku (w niektórych monasterach również poniedziałku), czterech ustanowionych postach (Wiel-

³² Zob.: A. Schmemmann, *Wielki Post*, op. cit., s. 31.

³³ Zob.: *ibidem*, s. 32.

ki Post, Post Filipowy, Post Piotro-Pawłowy, post przed Zaśnięciem Matki Bożej) oraz inne dni postu jednodniowego. Kiedy mówimy o złamaniu postu w Niedzielę, to mamy na myśli św. Eucharystia jest dopełnieniem wszystkiego, a więc i oczekiwania na nią poprzez post. Niedziela – jak przekonuje o. Aleksander – to nie dzień postu, ale duchowej radości³⁴. Dlaczego zatem pościmy w soboty i niedziele w Wielkim Poście? Ojciec Schmemmann mówi: „naruszający post całkowity Eucharystia nie narusza postu ascetycznego, który jak już zdążyliśmy wyjaśnić, z samej swej istoty wymaga ciągłości wysiłku Oznacza to, że rygory postu ascetycznego zachowują swoją moc i w postne niedziele. Wyrażając się konkretnie, mięso i nabiał są wzbronione, lecz tylko ze względu na psychosomatyczny charakter ascetycznego postu: dlatego w imię podporządkowania ciała duchowi, zachodzi potrzeba poddania go długotrwałej i cierpliwej abstynencji”³⁵.

Ważnym aspektem św. Liturgii UPD jest również wieczorna komunika. Jeśli założeniem tej Liturgii jest zawsze św. Eucharystia, wówczas nie ma wątpliwości – jak twierdzi dalej Phoundoulis, aby ją sprawować nawet dwa razy w dzień (rano i wieczorem), co nie rzadko spotyka się w niektórych parafiach³⁶. Wspomnieliśmy już, że Eucharystia w Kościele prawosławnym ma zawsze bardzo doniosły charakter. Każdy dzień eucharystyczny to dzień spotkania z Panem, to dzień Pański, wymagający od nas odpowiedniego przygotowania. To, kiedy jest odprawiana liturgia zależy od charakteru dnia lub święta. Zawsze jednak poprzedza ją całkowity post. Oto, jak wieczorną eucharystię wyjaśnia o. Schmemmann: „Eucharystia zawsze zamyka nasze do niej przygotowania i jako taka ma właściwy sobie czas odprawiania „Kairos”, czas skorelowany z przygotowującym nas do niej postem. Post, albo utożsamia się z Całnocnym Czuwaniem, albo winien być wypełniany indywidualnie. A ponieważ w ciągu Wielkiego Postu środa

³⁴ Zob.: ibidem, s. 33.

³⁵ Ibidem, s. 33.

³⁶ Zob.: J. Phountoulis, *Apantiseis eis leitourgikas aporia*, op. cit., III, s. 253–255.

i piątek są dniami całkowitej abstynencji to służbę Komunią, jako dopełnienie postu, sprawuje się przy wieczerni. W myśl tej samej logiki w wigilię Bożego Narodzenia i Epifanii, także dwa dni całkowitego postu, eucharystię sprawuje się także po wieczerni. Jeśli wszakże wigilie tych świąt przypadną na sobotę lub niedzielę, które to dni wedle prawosławnej tradycji są dniami eucharystycznymi, post całkowity jest przeniesiony na piątek. Inny przykład: jeśli Zwiastowanie przypada na dzień powszedni Wielkiego Postu, eucharystyczną Liturgię sprawuje się po wieczerni. Wszystkie te prawidła, dziś mogące się wydać archaicznymi i pozbawionymi znaczenia, stanowią w samej rzeczy wyraz czegoś fundamentalnego dla prawosławnej liturgicznej duchowości: tego, że Eucharystia oznacza zawsze koniec przygotowania i spełnienie oczekiwania i wobec tego, iż dni postu to dla Kościoła dni intensywnego przygotowania, praktykowany podczas nich całkowity uwieńczany jest Komunią po wieczerni³⁷.

Konkludując należy jednoznacznie stwierdzić, że wszystkie te różnice nie wykraczają poza świadomość liturgiczną Kościoła Wschodniego. Żadna z nich bowiem nie kwestionuje zasadności i znaczenia Liturgii Upřednio Poświęconych Darów dla człowieka i jego zbawienia.

³⁷ A. Schmemmann, *Wielki Post*, op. cit., s. 34.